

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СОҒЛИҚНИ
САҚЛАШ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ПЕДИАТРИЯ ТИББИЁТ
ИНСТИТУТИ**

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ КАФЕДРАСИ.

ЛЕКЦИЯ №7.

МАВЗУ: ШАХС ПСИХОЛОГИЯСИ.

ТОШКЕНТ 2008

МАЪРУЗА РЕЖАСИ:

- 1.** Шахс ва унинг хусусиятлари, қобилиятларини шакллантиришда генетик, оилавий-ижтимоий омилларни роли ва вазифасини билиш
- 2.** Шахснинг шаклланиш босыичлари
- 3.** «Шахс», «Характер», «Темперамент» тушунчаларини билиш

АННОТАЦИЯ: Шахс психологияси, шахс ривожланишининг хусусиятлари, характер, темперамент тушунчалари курсатилган.

МАҚСАД:

Шахс психологиясини билиш, тушуниш ҳамда амалиётда қўллай олиш. «Шахс» ва «индивид» тушунчаларини таърифлаш. Шахс структураси. «Эндопсихика» ва «Энзопсихика» тушунчаларини моҳиятини аниқлаш. Шахс индивидуаллиги ва уни ташкил этувчи психик элементлар. Шахс йўналганлиги ва унинг таркибий қисмлари: Маъсулият, идеаллар ва мақсадлар, қизиқиш, дунёқараш, эътикод, установка.

Шахс онтогенези (даврларга бўлиниши). Шахс психологияси. (Кремер бўйича)

Шахснинг индивидуал психологик хусусиятларидан «темперамент» ва «характер» тушунчаларини таърифлаш. Олий нерв фаолияти турларига темперамент. Меҳнат ва ўқув фаолиятида темпераментнинг роли. «Характер» структураси характернинг табияти ва кам бўлиши. Темперамент ва характернинг боғлиқлиги. Характер акцентуацияси ва уларнинг типлар (Личко, Леонард бўйича). Шахс, характер, темпераментни диагностика қилувчи методикалар.

Коммуникатив қобилиятни такомиллаштиришни ишлата олиш

Шахс ва унинг хусусиятлари, қобилиятларини шакллантиришда генетик, оилавий-ижтимоий омилларни роли ва вазифасини билиш

Шахс – ижтимоий ва шахслар аро муносабат маҳсули, онгли фаолиятнинг субъекти бўлмиш индивиддир. Шахсга таълуқли бўлган энг муҳим хусусиятлари унинг жамиятдаги мураккаб ижтимоий муносабатларига бевосита алоқадорлик, ижтимоий фаолиятга нисбатан ҳам объект, ҳам субъект бўлишидир. Демак шахс ташқи ижтимоий таъсирларни ўз онги ва идроки билан қабул қилиб, сўнгра шу таъсирларнинг субъекти сифатида фаолият кўрсатади.

Ижтимоий муҳит – бу инсоннинг аниқ мақсадлар ва режалар асосида фаолият кўрсатадиган дунёсидир.

Ижтимоийлашув – инсон томонидан ижтимоий тажрибани эгаллаш ва ҳаёт фаолияти жараёнидир. Содда тил билан айтганда, ижтимоийлашув – ҳар бир шахснинг жамиятга қўшилиши, унинг нормалари, талаблари ва таъсирини қабул қилган ҳолда ҳар бир ҳаракатни ва муомиласида уни кўрсатиши ва шу ижтимоий тажрибаси билан ўз навбатида ўзгалага таъсирини ўтказа олиш жараёнидир. Ижтимоийлашув жараёнида таъсир этувчи ташқи омилларга оила, боғча, маҳалла, мактаб, махсус таълим ўчоқлари, олийгоҳлар, меҳнат жамоалари ҳамда норасмий уюшмалар киради. Ижтимоийлашув жараёнида шахс фаолиятининг йўналтириб турадиган реал вазиятларга нисбатан боғлиқ бўлмаган турғун, барқарор мотивлар мажмуига эга бўлишлик шахснинг

йўналганлиги деб аталади. Бунда мотивлар англанилган ёки англанилмаган бўлиши мумкин.

Йўналганликнинг энг муҳим таркибий қисмларини қуйидагилар ташкил этади:

Маъсулият – ижтимоийлашув жараёнида шахснинг етуклигини белгиловчи муҳим кўрсаткичлардан бири бўлиб ҳисобланади. (назорат локуси, Америкалик Фоттер назарияси, инсонда икки типли маъсулият.)

Мақсадлар ва идеаллар – ижтимоийлашувнинг маъсулият ҳиссига боғлиқ йўналишларидан яна бири шахсга шаклланидиган мақсадлар ва идеаллардир. Улар шахсни келажакни башорат қилиш эртанги кунини тасаввур қилиш, узоқ ва яқинга мўлжалланган режаларни амалга оширишга тайёрлигини таъминлайди. Уларнинг шаклланиши ва онгда ўрнатилишида маълум маънода идеал ҳам муҳим роль ўйнайди.

Идеал ёрдамида киши ўз олдига мақсадлар айтиб унга эришиш йўлидаги қийинчиликларни енгишга иродани сафарбан қилишга ёрдам беради.

Қизиқишлар – бирон бир соҳада тўғри мўлжал олишга, янги фактлар билан танишишга, воқеяликни анча тўла ва чуқур акс эттиришга ёрдам берадиган мотивдир. Қизиқишларнинг энг муҳим томони шахснинг дунёқараши ва этиқодини шакллантиришга асос бўлади.

Эътиқод ва дунёқараш. Эътиқод – шахсни ўз қарашларига, тамойилларига дунёқарашига мувофиқ тарзда иш кўришга даъват этадиган мотивлар системасидир. Эътиқод ва қизиқишлар дунёқарашини шакллантиради.

Дунёқараш – тартибга солинган яхлит онгли тизимга айлантирилган билим, тасаввур ва ғоялар мажмуи бўлиб, у шахсни маълум бир қолипда, ўз шахсни қиёфасига эга тарзда жамиятда муносиб ўрин эгаллашга чорлайди. Установа (йўл-йўриқ) – шахснинг атроф муҳитда содир бўлаётган ижтимоий ходисаларни объектларни ижтимоий гуруҳларни маълум тарзда идрок этиш қабул қилиш ва улар билан муносабат ўрнатишга рухий ички ҳозирлик сифатида одамдаги дунёқарашни ҳам ўзгартиришга алоқадор категориядир. Йўл-йўриқ учта асосий компонент (кичик тузилиш)га бўлинади:

1. **Когнитив компонентлар** – йўл-йўриқ объектига алоқадор билимлар, ғоялар тушунча ва тасаввурлар мажмуи.
2. **Аффектив компонентлар** – йўл-йўриқ объектига нисбатан субъект ҳис қиладиган реал ҳиссиётлардан.
3. **Ҳиссиёт компонентлар** – субъектнинг объектига нисбатан реал шароитларда амалга ошириш мумкин бўлган харажатлар мажмуи.

Шахснинг шаклланиш босқичлари

Психологияда шахсни шаклланиши ва ривожланишига таъсир этувчи биогенетик омиллар билан бир қаторга психогенетик ёндошиш ҳам мавжуд бўлиб, бунда шахс ривожланишида психик жараёнларнинг тарақиётининг биринчи даражали аҳамиятга эга деб ҳисоблайди шу нуқтаи назардан олимлар шахсни ривожланишнинг ёш хусусиятлари ҳисобга олган ҳолда даврларга ажратадилар. Жумладан:

- 1) мактабгача ёшдаги болалар психологияси
бу ёшдаги давр инсоннинг туғилганидан 6-7 ёшгача бўлган даврни ўз ичига олиб, унинг ўзи ҳам 1 қанча даврларга бўлиниб кетади:
 1. Чақалоқлик даври (10 кунлигигача)
 2. Гўдаклик даври (10 кунликдан то 1 ёшгача)
 3. Илк болалик даври (1-3 ёш)
 4. Мактабгача ёшдаги болалар психологияси (3-4 ёшдан 6-7)
 5. Кичик мактаб ёшидаги болалар психологияси (6-7 ёшдан 10-11 ёшгача)
 6. Ўсмирлар психологияси (11-15 ёшгача)
 7. Балоғат даври 1-босқичи (15-17 ёш) 2-босқичи (17-18 ёшдан 22-25 ёшгача бўлган даври олади)
 8. Етуклик даври (23-28 илк даври, ёшлик даври)
Етуклик даврининг 1 босқичи 28-35 ёш, 2-босқичи 36-55 (60)
 9. Қарилик даври 56(61) – 74, 75-90 ёшгача
- К. Роджерснинг «Мен – концепция»си назариясининг асосий мазмуни.
1. Одам бевосита ўзи ва билвосита ташқи олами билан боғлиқ бўлган ўзининг ички ўзгарувчан тушунчалари ва тасаввури дунёси яшайди.
 2. Психик борлиқни ўзи бевосита тушунмаган ҳолда ўзининг ички дунёсини ташқи борлиги деб ҳисоблаб идрок этади.
 3. Ўз-ўзини англаш ва идрок этишининг барқарор йиғиндиси – «Мен» образини, ёки «Мен» – концепциясини ташкил қилади. Бу идрок йўқолиши ота-она ва шароит авторитети билан боғлиқ ҳолда сезилмасдан ўзгариши мумкин.
 4. Одам «Мен» образини ривожлантириш, фаоллаштириш, химоялаш, сақлаш йўналишида доим хизмат қилади. Бунда эмоциялари, тасаввури «Мен» образи ёки «Мен» – концепциясига мувофиқ ҳолда ўзини тутати.
 5. Барча ахборотларнинг, образларнинг ўз иши фаоллаши, сақлаш агар шахснинг «Мен» образига мос келса у ҳолда унинг ҳуқ атворига бу маълум таъсир кўрсатади.

Инсон ўзини англаб этиши шахснинг шаклланиши ва ривожланишининг асосий шартлари бўлиб ҳисобланади. Ўз-ўзини англаш эса шахснинг ўз «Мен» и билан бевосита боғлиқдир. Шахснинг ўзини англаб этишини дастлабки босқичини Ч.С.Кон. «Мен» нинг кашф этилиши деб атаган. Бу босқичда шахс ўз «Мен» нини мавжудлигини хис қилиши жараёнининг натижаси ҳисобланади. Ўзининг «Мен» нини хис қилиш шахснинг чақалоқлик давридан аста секин бошланади ва узоқ давом этади. 1 ёшли бола ўз танасининг сезгирлигини ўзидан ташқаридаги буюмлар туфайли содир бўлаётган сезгилардан фарқини англай бошлайди. Сўнгра 2-3 ёшидан бола буюмлар билан ўз хусусий ҳолатлари жараёнини катта одамларнинг ҳолатларидан фарқини ажрата бошлайди ва барча ҳолатларни ўзи бажаришига ҳаракат қила бошлайди. Ҳамда ўз хатти – ҳаракатларини англай бошлайди. Болаларда боғча билан мактабга бориш оралиғида ва бошланғич синфларда ҳамда ўсмирларда катта ёшдагилар ёрдамида ўз ютуқлари ва муваффақиятсизликларининг сабабларини англаб этиш даражасида ўзининг психик хусусиятларига баҳо бериш имкониятлари пайдо бўлади.

Ўспиринлик ва ёшлик даврида ижтимоий ҳаётга ва меҳнат фаолиятига фаол қўшилиб кетиш натижасида Ўзига ижтимоий – ахлоқий жиҳатдан баҳо беришнинг кенгайтирилган тизими шакллана бошлайди, ўзини англаб етиши тугалланади ва «Мен» образи таркиб топади. Шахс бу босқичда ўзининг ҳаётдаги ўрнини ва теварак атрофдагилар билан муҳитлар субъекти сифатида ўзини англаб етишига интилиши кучаяди.

«Мен» образи – индивиднинг ўзи ҳақидаги нисбатан барқарор, кўпроқ ёки озроқ даражада англашилмаган, бетакрор деб ҳис қилинадиган тасаввурлар тизими бўлиб, индивид бошқалар билан ўзаро биргаликда ҳаёт қилишида ана шунга асосланади. «Мен» образининг таркибий қисмлари 3 хил бўлади:

1. Когнитив: Кишининг ўз қобилиятлари, ташқи қиёфаси, ижтимоий аҳамияти ҳақидаги тасаввурлари;
2. Хиссий баҳолаш таркибий қисми: ўзини ҳурмат қилиши, ўзига танқидик нуқтаи назардан ёндошиши, ўзинигина севиши, ўзини камситиши ва ҳ.к.з. лар киради.
3. Хулқ атвор (иродавий) таркибий қисми: ўзини тушунишлари учун интилиш, бошқаларни ҳурмати қозониш, ўз мавқеини кучайтириш ёки сусайтириш истаги, баҳо бериш ва танқид қилишдан тийилиш, ўзини камчиликларини беркитиш ва хоқозолар.

«Шахс», «Характер», «Темперамент» тушунчаларини билиш

Характер – шахснинг фаолият ва муомилада таркиб топадиган ва намоён бўладиган барқарор индивидуал хусусиятлари бўлиб, индивид учун типик хулқ атвор усулларини юзага келтиради.

Қобилият – шахснинг мазкур фаолиятини мувафақиятли амлага ошириши шарти ҳисобланган ва бунинг учун зарур билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чиқадиган фарқларда намоён бўладиган индивидуал хусусиятдир.

Малака деб – кишида мақсадга мувофиқ тарздаги хатти ҳаракатларни ижро этиш ва бошқаришнинг айнан шу тарзда қисман автоматлашувига айтилади.

Кўникма деб – қўйилган мақсадга мувофиқ тарзда хусусият усулларини танлаш ва амалга ошириши учун мавжуд билимлар ва малакалардан фойдаланишга айтилади.

Гипократ таълимотига кўра одамларнинг темпераменти жихатидан турлича бўлиши уларнинг организмидаги суюқликларнинг нисбати турлича бўлишидир. Гипократ фикрича одам танасида 4 хил суюқлик яъни қон, сариқ ўт, қора ўт, ва балғам – шилимшиқ модда (яъни лимфа) лар бор. Аралашмалардан қайси бири устун бўлишига қараб, одамлар темпераменти ҳар хил бўлади. Жумладан **Холерикларда** сариқ ўт, **Сангвиникларда** – қон, **Меронхоликларда** қора ўт, **Флегматикларда** эса балғам (лимфа, шилимшиқ модда) устун бўлади.

И.П.Павлов темпераменти олий нерв фаолияти билан боғлиқлигини ўз тажрибаларида исботлайди ва О.Н. фаолиятининг 4 асосий типини ажратиб кўрсатади. Бу типлар Гиппократнинг темперамент типига мос келади деб

таъқидлайди. Яъни, 1) кучли, мувозанатли ва тез (жонли) –**сангвиник**, 2) кучли, мувозанатли ва секин – **флегматик**, 3) кучли, мувозанатсиз (бехаловат) (қўзғалишдаги тормозланишдан устун чиқади, қизиққон, жўшқинлар - **холерик**, 4) кучсиз тип – **меланхолик**.

Шахснинг характериға тегишли бўлган хусусиятларни характер хислатлари дейилади. Характернинг асосий хислатлари намоён бўладиган характер хусусиятлари қуйидаги гуруҳларға бўлинади.

- 1) Меҳнат фаолиятида намоён бўладиган характер хусусиятлар: меҳнатсеварлик, меҳнаткашлик, ташаббускорлик, ишға лаёқат, ишиға қобиллик, маъсулият, дангасалик ва х.к.з.лар.
- 2) Инсонларға бўлган муносабатларда намоён бўладиган характер хусусиятлар: одобилик, меҳрибонлик, мулоқотға киришганлик, ғамхурлик ва бошқалар.
- 3) Ўз-ўзига мулоқотға алоқадор характер камтарлик, камсуқумлик, мағрурлик, ўзига бино қўйиш ўз-ўзига танқид қилиш, манмансираш ва х.к.

1. **Гипертим** –бу тоифадагилар ўта киришимли, сузамон бўладилар, имо-ишоралар, мимика ва фантомимика орқали ўз хис туйғуларини намоён қиладилар. Улар тўсатдан суҳбатнинг дастлабки мавзусидан четға чиқадилар. Бу тоифадаги одамда ўз хизмат ва оилавий мажбуриятлараға етарли тарзда жиддий эътибор бермасликлари оқибатида атрофдаги одамлар билан қисқа келишмовчиликлар юзаға келади. Уларнинг ижобий томонларининг ишчан, оптимист, фаолияткор, ташаббускорлик каби сифатлари орқали намоён бўлади.

Шу билан биргаликда салбий хислатлари енгил табиат, жиззаки, ўз мажбуриятларига бефарқ муносабатда бўлиши.

2. **Дистемик** –бу тоифадагилар камгап, некбин кайфиятли, тортинчок бўлишади. Улар аксари уйда ўтиришни хошлашади, сершовкин даврларға интилувчан, атрофдагилар билан кам иктиловға боришади. Уларнинг ижобий хислатлари: жиддий, ҳақиқатгуй, соф виждонли. Салбий томонлари: сусткаш, шахсиятпараст фикрлаш доираси торлиги.

3. **Циклоид** – бу тоифа кайфиятнинг тез-тез даврий ўзгариши, бунинг оқибатида уларнинг атрофдаги одамлар билан бўлган мулоқотининг ҳам ўзгариб туриши билан хусусиятлидир. Кайфияти чғг бўлганда у яхши хамсуҳбат, кайфияти ёмон вақтда тундрок бўлади.

4. **Қўзғатувчи** – бу тоифадагилар мулоқотға тортинчок, кўпинча улар тунд ва инжиқ, ёлғончиликка, сурбетликка, ихтилофға мойил, бу ҳолатда улар фаол хисобланади. Хотиржам ҳолатда улар софдил, хайвонларни ва кичкина болаларни яхши кўради. Кайфиятлари ёмон бўлганда улар инжиқ, жахлдор, ўзларини идора эта олмайдилар.

5. **Тўхталувчан** (тикилувчан)– бу тоифадагилар меёрида хамсуҳбат ақл ўргатувчи, камгап. Можаровий ҳолатларда фаол, ташаббускор, бошлаган ишида юқори кўрсаткичларға эришишға интилади, ўзига нисбатан талабчан. Ижтимоий адолатға хайрихоҳ, шунинг билан бирға аразчи, қасоскор, якинларига ва ишдаги қўл остидагиларға нисбатан ўта талабчан.

6. **Педантик** – можараларига кам аралашади. Хизмат доирасида ўзини бюрократдек тутади, атрофдагиларга кўп талаблар қўяди. Шу билан бирга етакчилиқни бажонидил бошқа одамларга беради. Баъзида оиладагиларига тартиб борасида ўта талабчан. Унинг ижобий хислатлари: софдил, тартибли, жиддий, ишларда ишончли. Салбий томонлари: формалист, писмик, қизиққон.
7. **Вахимачи** – бу тоифадагилар паст киришимли ўзига нисбатан ишончсиз. Улар можароларга кам аралашадилар ва бу ҳолатда қўллаб қувватловчи ва таянч ахтаради. У дўстликни қадрлайди, ўз-ўзига танқид кўзи билан ўрайди, ўзига топширилган вазифаларни сўзсиз бажаради. ўзининг химоясизлиги оқибатида ҳамма балого балогардон, ҳазил ҳузул учун нишон бўлади.
8. **Эмотив** турлари – бу тоифадагилар тор доирадаги сараланаган одамлар билан алоқа қилишни афзал кўрадилар. Улар кам ҳолларда можароларга аралашадилар, ҳафаликларини ичларида сақлайдилар. Яхши хислатлари самийлик, раҳм-шавқатли, ўзгаларнинг ютуғидан қувонадиган, ижрочи. Салбий томонлари: йиғлоқи, ўз хиссиётли, иззатталаб.
9. **Намойишқорона** – бу тоифа кишилар тез мулоқотга кирувчи, етакчиликка интилувчан, ҳокимиятини эгаллаш хисси устивор ва мақтовни ёқтиради. Улар бошқаларга тез кўникувчан ва шу билан бирга кўнгли бўш. Бундай кишилар ўзларининг ўзи ишончилиги ва юқори ўзига тортувчанликлари билан атрофдагиларнинг ғашига тегади, можароларни ўзлари келтириб чиқарадилар ва фаол тарзда ўзларини химоя қиладилар. Ижобий томонлари: қаноатли, артислик қила оладиган, бошқаларни ўзига қарата оладиган, ўз фикрининг турлилиги. Салбий томони: худбин, шахсиятпараст, мақтанчок, дангаса
10. **Экзолтир** – бу тоифадагилар ўта киришимли, сўзамон, бундай одамлар тез-тез бахслашадилар, лекин иш чок можароларга етиб бормайди. Можароли ҳолатларда улар бир пайтнинг ўзида ҳам фаол, ҳам сусткаш. Шу билан биргаликда дўстлари ва яқинларига боғланаган ва ғамхўр.
11. **Экстравертир** – улар ўта киришимли. Бундай одамларда дўстлари ва танишлари жуда кўп, улар эзмалик даражасига сўзамон, ҳар қандай маълумотни улардан очиқчасига билиб олиш мумкин. Дўстлар даврасида, ишда, оилада кўпинча етакчилиқни бошқаларга ён босади, бўйсунитини ва четда туришини афзал кўради. Ўзгаларни диққат билан эшитишига тайёрлик, сўрашган нарсани бажариш каби ижобий ҳислатларга эга. Салбий томонлари: таъсирга берилувчан, енгил табиат, маишатга ўч, иғво ва ғийбатларни тарқатишда иштирок этиш.
12. **Интровертир** – бу тоифадагиларнинг бошқалардан фарқли томони шундаки, улар ўта ишонувчан, ўз туйғуларини ошкор этишни хохламаслик ҳақиқийликдан йироқлашиш файласуфлик қилишга интилишлари билан характерлидир. Бундай одамлар ёлғизликни ёқтирадилар. Уларнинг шахсий ҳаётларига аралашгандагина улар атрофдагилар билан ихтилофга боришадилар. Уятчанлик принципиаллик

каби ижобий фазилатлар билан бир қаторда, қайсарлик, фикрлашнинг тормозланиши, ўз ғояларини қатъиятлик билан химоя қилиш. Уларнинг ҳар бир нарсага ўз нуқтаи – назарлари билан қарайдилар, бошқаларнинг фикрларидан ўз фикрини устун қўядилар.

Холерик темперамент – хиссиётнинг тез ва кучли кўзғалувчанлиги, барқарор бўлиши билан характерланади. Холерик темпераментли кишиларнинг хиссиётлари уларнинг имо-ишораларида, мимикаларида, ҳаракатлари ва нутқларида яққол кўриниб туради. Холериклар қизғинлик ва тежанликка мойил бўладилар. Бундай темпераментли кишилар чаққон, умуман ҳаракатчан, серғайрат ва ҳар доим ўринувчан бўладилар.

Бу хил темпераментли болалар серғайрат бўладилар. Улар бир ишга тез киришадиган ва бошлаган ишини охирига етказадига бўладилар. Улар кўпчилик билан коллектив ўйинлар ўтказишни севадилар ва бундай ўйинларни кўпинча ўзлари бошлаб, охиригача актив қатнашадилар. Холерик темпераментли болалар аразчан, сержахл ва тажанг бўладилар. Бир нарсадан хафа бўлсалар, бу хафалик ўларда узоқ сақланади. Улардаги кайфият анча барқарор ва давомли бўлади.

Сангвиник темперамент – хиссиётнинг тез, кучли кўзғалувчанлиги, лекин беқарор бўлиши билан характерланади. Сангвиник темпераментли кишиларнинг кайфияти тез-тез ўзгариб, бир кайфият ўзига тесқари бўлган иккинчи бир кайфият билан тез алмашиб турмоғи мумкин. Сангвиниклардаги психик процеслар холериклардаги сингари тез бўлади. Бу хил темпераментли кишилар илдам, чаққон, серҳаракат ва жўшқин бўладилар. Улар кўп ишга тез ва ғайрат билан киришадиган бўладилар, лекин ишдан тез совийдилар. Бир зайлдаги ишларни узоқ, давомли суратда бажаришга мойил бўлмайдилар. Сангвиник темпераментли болалар жуда серҳаракат, илдам ва чаққон бўладилар. Улар ҳар қандай ишга қатнашиш учун доим тайёр бўладилар: кўпинча, бир қанча вазифаларни бирданига бўйинларига оладилар. Лекин ҳар бир ишга иштиёқ билан тез киришганликлари сингари бошлаган ишдан тез қайтишлари ҳам мумкин. Сангвиниклар чин кўнгилдан ваъдалар беришлари, лекин кўпинча ваъдани унутиб уни бажармасликлари ҳам мумкин. Бу хил темпераментли болалар ўйинларга тез завқ билан киришадилар лекин ўйин давомида ўз ролларини тез-тез ўзгартириб туришга мойил бўладилар. Уларнинг дарров хафа бўлишлари ва йиғлашлари мумкин лекин улар хафаликни тез унутадиган бўладилар. Уларнинг йиғиси кулги билан тез алмашади.

Меланхолик темперамент – хиссиётнинг секин лекин кучли кўзғалувчанлиги ва барқарор бўлиши билан характерланади. Меланхоликлар барқарор, давомли бир кайфиятга мойил бўладилар лекин хиссиётларнинг ташқи ифодаси жуда заиф бўлади. Меланхолик темпераментли одамлар сусткаш бўладилар. Меланхолик темпераментли одам ишга бирдан киришмаслиги мумкин, лекин бир киришса бошлаган ишни охирига етказди.

Бундай темпераментли болалар мўмин-қобил, юввош бўладилар, кўпинча биров савол билан мурожат қилса уялиб тортиниб жавоб берадилар.

Уларни дарров хафа ёки хурсанд қилиш енгил эмас. Лекин бир нарсадан хафа бўлсалар бу хафалик узоқ давом этади, барқарор бўлади. Улар бир ишга ёки ёпишиб киришмайдилар, лекин қандайдир ишга ёки бир уйинни бошласалар бунда чидам ва матонат кўрсатадилар.

Флегматик темперамент – хиссиётнинг жуда секин, кучсиз кўзғалиши ва узоқ давом этмаслиги билан характерланади. Флегматик темпераментли кишилар, хиссиётларнинг ташқи ифодаси кучсиз бўлади. Бу хил темпераментли одамларни хурсанд қилиш, хафа қилиш ёки ғазаблантириш анча қийин.

Флегматикларнинг психик процесслари суст ўтади. Бу хил темпераментли одамлар ниҳоят оғир, юввош, босиқ, ҳаракатлари салмоқли бўлади. Агар бир фаолиятга киришсалар уни қатъият билан давом этадилар.

Флегматик темпераментли болалар юввош, мўмин-қобил бўлади. Улар кўпчиликка аралашадиган, тортинчоқ ва ҳеч кимга тегмайдиган, бировларни ранжитмайдиган бўладилар. Агар биров улар билан уриш чиқармоқчи бўлса, ўйинларга мойил бўлмайдилар. Бу хил темпераментли болалар жиззаки бўлмайдилар ва одатда улар ўйин-кулгиларга мойил эмаслар.

Методология – бу текширилган илмий ва амалий асосий тушунчалар тизими бўлиб, темперамент қонунлари ва амалий хусусиятлари билан объектив мос келган ҳолда ғоялар ва билимларни ташкиллаштириш усуллари амалий фақат ҳисобланади.

Шахс – бу индивиднинг қобилиятлари ва хусусиятлари ҳамда барқарор ижтимоий роллари тизими бўлиб, ички ва ташқи омиллар билан узлуксиз ўзаро боғлиқлик асосида уни гомеостатик фактнинг шаклланиши тушунилади.

Шахс структурасини олимлар турли хил компонентларга ажратади. Бу компонентларини умумлаштирган ҳолда қуйидагиларни кўрсатишимиз мумкин.

1. Ижтимоий ҳолати ва роли	5. Характер
2. «Мен концепция» ва дунёқараш	6. Темперамент
3. Муносабатлар ва кадриятлар иерархияси	7. Ёши, жинси
4. Ақлий ва амалий қобилиятлари	

Психик ривожланиши – бу фаол анланмаган ёки анланган гомеостатик фаолият асосида жамланган ҳамда хотирада янги энерго – информацион структураси (ҳар хил ҳамда ақлий ва амалий хатти – ҳаракатлар фаолият ва образлар йиғиндиси) шаклланиш ва тугма лаёқатларни ривожланиши тушунилади.

Психик ҳолатлар – бу психика ёки инсон шахсинин сифатлари ўзига хос ҳаёт ва фаолиятидир.

Қандай ғайрат (темперамент) га эгасиз.

Темперамент (ғайрат) – бу мижоз, яъни инсон табиатининг тугма хусусияти, инсоннинг ташқи дунё таасуротларини сингдриш, улардан

таъсирланиш ва уларга жавоб бериш хусусияти. Адабиётларда 4 хилдаги ғайрат жуда кенг ёритилган:

- сангвиник
- холерик
- флегматик
- меланхолик

Сангвиник (таъсирчан) – бу хушчақчақ, оёқ – қўли чакқон, сергап, таасуротларга бой, холатини тез ўзгартира оладиган, қийинчиликларни тез енга оладиган, янги шароитларга тез мослаша оладиган кишидир. Қизиқарли ишда сермахсул, бошқаларни жалб қилиб, жамоада яхши мухитни сақлай оладиган одамлар, булар ўз мақсадига эришишда нимадир етмайди, бошлаган ишларини охирига етказа олмайдилар.

Холерик (сержахл) – бу серхаракат, қизгин, катта ҳаётий кучга эга, тез қизишиб кетувчи, ва секин ўзига келувчи, ўзини тута олмайдиган, сабрсиз, ташаббускор, иш кетидан қувган, қийинчиликлардан қўрқмай муаммоларни тез ҳал қилувчи, секин, имирсилаб ишлашни ёқтирмайдиган тоифага мансуб кишилардир. Керагидан ортиқ фаоллик, қизиққонлик уларга халақит беради.

Флегматик (бўшанг) – бу тепса – тебранмаслар, секин, охиста, оғир, гап кўтарувчи, ҳиссиётларга безътибор, бир ишни бошқасига ўзгартиришни ўта мушкул, атрофдаги ўзгаришларга беҳуш, янгиликларни оғир қабул қилувчи, атрофдагилар билан келишувчан кишилардир.

Меланхолик (ғамгин) – бу ғамгинликка мойил, хафақон, тез толиқадиган ва ўзига ишонмайдиган, ташвишсиз, ниҳоятда аразчан, жуда оз куладиган, фаоллиги суст, тортинчок, кам ғайрат, арзимаган сабабларга кўзларидан ёш оқиб кетаверади кишилардир. улар қулай шароитда олдиға қўйилган масалаларни муваффақиятли бажарадилар. Агар ишда шароит, яъни вазият ўзгарса, қийинчилик туғилса, улар ўзларини панаға олиб

Характер типологияси

Типология (юнонча, typos-чизик, из) – типология; одам ҳақидаги фанлар (антропология, социология, психология, анатомия ва физиология) нинг таркибий қисми бўлиб, унинг вазифаси одамнинг хилма-хил индивидуал хусусиятларини баъзан асосий типларға ажратишдан иборатдир. Масалан, психологик типология тарихан темперамент, характер ёки олий нерв фаолиятининг классификациясига тўғри келади.

Характер – (юнонча, charaktir белги, нишон, хислат)-характер: ижтимоий мухит таъсирида таркиб топиб, шахснинг атрофдаги воқеиликка ва ўз-ўзига бўлган муносабатида ифодаланадиган, унинг муайян шароитлардаги хатти – ҳаракатларини белгилаб берадиган барқарор индивидуал психик хусусиятлар йиғиндиси. Характерни ташкил қилувчи хусусиятлар **характер хислатлари** дейилади.

1) Характернинг маънавий сифатлари – меҳнатсеварлик, ҳалоллик, ростқўйлик, меҳрибонлик, ташаббускорлик, камтарлик кабилар.

2) Характернинг иродавий хислатлари – мақсадга интилувчанлик, қатъийлик, жасурлик, мардлик, матонатлик, ўз-ўзини тутта билиш кабилар.

Характер туғма, ўзгармайдиган хусусият эмас. у кишининг ҳаёт шароитларига боғлиқ ҳолда таркиб топиб, ўзгарувчан ва тарбияланувчандир: махсус шароитда, махсус таълим-тарбия характер хислатларини тарбиялаш мумкин.

Немес олими К. Леонгардом характер типологиясига таклиф берган классификацияси одамнинг атрофдаги одамлар билан муомаласининг усули (дид) негизида ва алоҳида қуйидаги характер турлари баҳоланади.

1. Гипиртим тури. Уни одамдан ташқари контактли, пантомимик (сўзсиз, имо – ишоралар билан кўрсатиладиган томоша) миннадорлик изҳор имо (ишора) характерлайди. У тез –тез бошланғич гаплашишдан ўз – ўзидан юзага келадиган оғиб (четга чиқиш) кетади. Бундай одамда жиддийлик етишмаслиги туфайли оилавий ва хизмат мажбуриятларида атрофдаги одамлар билан тасодифий тўқнашувлар келиб чиқади. Бу турдаги одамлар кўп ҳолларда ўзлари тўқнашувларга сабаб бўладилар, лекин атрофдагилар танбех берилса хафа бўладилар. Яхши томонлари шериклар билан жуда яхши мулоқатда бўлиши, бу турдаги одамлар серғайратли, фаолиятга чанқоқ, оптимис (умид – ишонч билан тўлган) ташаббускордир. Шу билан бир қаторда четлаштирувчи томонлари: енгил табиатли, ахлоқсизликка тоби, кучли сержаклик, ҳаёлий лойихалар тузишга берилиш, етарли даражада ишларни ўз вақтида бажарувчи. Кўпинча ўзининг химоясизлиги оқибатида кечириш (аф этиш) ва ҳазил учун нишон хизмат килади.

Адабиётлар рўйхати

1. Умумий психология. (А.В.Петровский таҳрири остида чиққан). Тошкент, Ўқитувчи, 1992й.
 2. Умумий психология. Э.Ғозиев Тошкент 2002й.
 3. Н.Д.Творогова, Психология, Лекция для студентов медвузов. М. 1198г.
 4. Р.С. Немов. Психология (в3-х книгах). М. 1998г.
 5. В.Г. Крисько. Психология и педагогика в схемах и таблицах. (Уч.-метод. Пособия). Минск.1999г.
 6. 6.Современная психология. (Справочное руководство).Ред. В.Н.Дружинин. Ин-т психология РАН. М. 1999г.
- П.И. Иванов Умумий психология. 1967й.